

ПОЛЬСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ ГОГОЛЯ

Стаття присвячена історії перекладів творів М. Гоголя на польську мову. Виділяються основні етапи гоголезнавчих студій в Польщі. Особлива увага приділяється «Мертвим душам» у перекладі Кшиштофа Тура і «Вибраним місцям із листування з друзями» у перекладі Фелікса Нетца. У статті доводиться, що видання перекладів Ф. Нетца (2015) і К. Тура (2016) створюють перспективу нового прочитання творчості Гоголя. Зазначається, що польські і українські компаративні дослідження творчості Гоголя останнього десятиліття концентруються навколо спільних тем.

Ключові слова: Микола Гоголь; «Мертві душі»; Кшиштоф Тур; «Вибрані місця із листування з друзями»; Фелікс Нетц; переклади.

Проблема зближення польської і української культур залишається до сих пір актуальною. Невипадково відомий літературознавець Єжи Фаріно наголошує на тому, що необхідно вивчати відмінності сусідньої культури, тобто її «культурні коди» в ситуації, коли «код вважається нібито відомим (його не треба пояснювати) і майже таким самим, як наш [5, с. 384]. Завданням порівняльного літературознавства з його увагою до різниць є подолання негативних стереотипів у міжкультурному діалозі.

Творчість М. Гоголя для польської культури є саме таким пробним каменем: як зазначає А. Володзько-Буткевич, Гоголь був людиною з пограниччя культур [18, с. 175], завданням порівняльних студій вбачає подолання польсько – українських і польсько – російських стереотипів. Зі свого боку, український дослідник Я. Поліщук наголошує, що «уже на середину XIX століття творчість Гоголя стає поважним метатекстом, впливи якого не можна обмежити лише російською літературою» [3, с. 8], що свідчить про «важливість Гоголевих творів для формування канонів кількох слов'янських літератур» [3, с. 8]. І хоча суспільні стереотипи не подолано, здійснюються нові переклади творів Гоголя, і саме вони будують діапазон сприйняття. Протягом останніх років освоєння творчості Гоголя в Польщі відбувалося у кількох напрямках – продовжувалася праця над перекладами його творів, здійснена спроба монографічного дослідження його творчості [10], з'явилися дві монографії компаративного характеру [11], вперше в польській літературі з'явився роман-есе про Україну Гоголя [15].

Питанню польських перекладів Гоголевих творів присвятило свої роботи багато відомих вчених: А. Володзько-Буткевич, М. Оклот, Я. Поліщук, Г. Пшебінда, Я. Тазбір, В. Хорев. А. Володзько-Буткевич зазначає, що актуальною є проблема створення «цілісної картини історії перекладів російської літератури і їх авторів» [19, с. 166]. Історія перекладів творів Гоголя польською мовою має стати сторінкою в історії польсько-російського перекладу. Останнім Гоголевим твором, що став предметом полеміки і наукових сту-

дій, була повість «Тарас Бульба», яку вперше видано польською у 2002 р. в перекладі О. Земного. В останні роки, разом з відновленням зацікавленості польського читача до російської літератури спостерігаємо появу низки нових перекладів творів Гоголя. У 2014 р. в краківському видавництві «Знак» видано переклад повного тексту «Мертвих душ» Віктора Длуського, у 2015 р. у варшавському видавництві «Sic!» вперше за 170 років видано «Вибрані місця з листування з друзями» у перекладі Фелікса Нетца, у 2016 р. побачив світ перший том «Мертвих душ» у перекладі Кшиштофа Тура. Завданням нашої статті є аналіз компаративних стратегій, що повстають навколо перекладів творів М. Гоголя, які ще не були предметом наукової інтерпретації.

Перш ніж звертатися до перекладів, варто нагадати, що художній світ Гоголя знайшов відгук у творчості багатьох польських письменників. Так, Б. Муха у монографії «Творчість Миколи Гоголя і польські письменники» (2010) наголошує, що спадщина Гоголя залишається білою плямою в компаративних дослідженнях. Представлений дослідником матеріал слугує підтвердженням популярності Гоголя – прозаїка і драматурга в польському літературному середовищі XIX–XX століть. Б. Муха відзначає вплив Гоголя на І. Крашевського, Ю. Коженювського, А. Марчінковського, Е. Ожешко, З. Урбановську, Х. Сенкевича, М. Балуцького, Ю. Тувіма, В. Дригаса, І. Сіпірицького. Його твори, образи, спосіб сприйняття світу викликали захоплення, були наслідувані або заперечувались.

Польські митці вчилися у Гоголя художньої майстерності. Наприклад, В. Гомбрович писав у 1954 р. у «Щоденнику»: «...ждні концепції не замінять прикладу великих майстрів, жодна філософія не замінить літературі її генеалогічного древа, такого багатого на імена, які сповнюють нас гордістю. Немає іншого вибору: можна писати тільки так, як Рабле, По, Гейне, Расін чи Гоголь, – або не писати взагалі. Спадок цієї великої раси, який було нам передано, – це єдиний закон, що керує нами» [1, с.104].

Не менш важливим, ніж захоплення художньою майстерністю Гоголя, був вплив його самосвідомості на концепцію світосприйняття польських письменників. В. Гомбрович наголошував, що гоголівський сміх – це актуальний спосіб світосприйняття, якої потребує польський народ: «...у моменти, коли руйнівні обставини змушують нас повністю внутрішньо переродитися, нашою опорою стає сміх. Він витягає нас із нас і дозволяє нашій людяності вистояти незалежно від того, як змінюватиметься наша оболонка» [1, с. 181]. Польський письменник ніби намагається звернути увагу вітчизняної літератури на польські комплекси і стереотипи, які потребують «непокірної руки Гоголів» [1, с. 181]. «Жоден народ ніколи не потребував сміху більше, аніж сьогодні потребуємо його ми. І ніколи жоден народ не розумів визвольної ролі сміху менше» [1, с. 181].

Твори Гоголя почали перекладати польською ще за життя письменника. Особливу роль у представленні польському читачеві творчості Гоголя відіграв часопис «Athenaeum», що його видавав від 1841 р. у Вільні Юзеф Ігнаци Крашевський, запросивши до співпраці кількох кореспондентів, що мешкали в Російській імперії. Серед них був літературний критик Міхал Грабовський, якого Ю. Словацький назвав «примасом критиків». Перебуваючи на Україні, Грабовський отримав в дарунок від Пантелеймона Куліша два томи творів Гоголя. В 1839 р. Грабовський писав в листі до Крашевського: «Перебуваючи в Києві, дізнався, що в російській літературі існує окрема українська школа, така як і у нас, і власне зараз знайомлюся з прекрасним письменником тієї школи Хоходем» (Цит. за [11, с.15]).

Власне в «Athenaeum» протягом 1843 р. були надруковані три переклади творів Гоголя: «Нотатки божевільного», «Шинель» і два розділи «Мертвих душ» в перекладі Петра Лазаровича Шепелевича. Від того часу (від середини XIX століття) найбільш популярними творами Гоголя у польського читача були «Шинель», «Одруження», «Мертві душі». «Шинель» вважалася найкращою серед «Петербурзьких повістей» і пізніше її перекладали Єжи Вишомірський, Ю. Тувім, Й. Вженчковський.

У другій половині XIX ст. на сторінках часопису «Kurier Poznański» був надрукований переклад «Мертвих душ», а в 1876 р. роман в перекладі Зигмунта Вельгорського (Кердея) видано в Познані окремою книжкою [8]. Текст був скорочений цензурою в частині ліричних відступів месіанського змісту.

Епохою відновлення уваги до російської літератури і до творчості Гоголя було міжвоєнне двадцятиліття. В цей час з'являється переклад повісті «Шинель» авторства літературного критика Станіслава Бачинського (1927), пізніше твором зацікавився Юліан Тувім, якого дослідник російської літератури Францішек Селицький подаремно назвав «учнем Гоголя» [13, с. 129]. Тувім стверджував, що література його нудила, а поезію він зневажав, «але двох поетів обоженював: Міцкевича і Гоголя» [11, с. 15], пізніше (у 1938 р.) зізнавався в інтерв'ю газеті «Wiadomości Literackie», що старанно вивчає життя і творчість Гоголя, планує написати книжку про нього. В міжвоєнний час

Ю. Тувім переклав комедію «Ревізор», повісті «Ніс», «Одруження». Петербурзькі повісті разом із «Нотатками божевільного» Тувім планував переробити для сцени, щоб вони склали триптих «Гоголіада», але ці плани не здійснилися.

Повість Гоголя «Тарас Бульба» вперше з'явилася польською мовою в різних перекладах у 2001 і 2002 роках. Автор післямови до повісті, відомий польський історик Януш Тазбір вважає актуальною проблемою «пізнання творчості Гоголя в цілому» [16, с. 168], без лакун і обмежень. І хоча «Тарас Бульба» був не єдиним твором, що не перекладався 150 років, саме він викликав суперечливі відгуки, бо вважався одним з найбільш полонофобських творів [4, с. 37], втіленням романтичного канону про деспотичну Росію і жертвну Польщу.

Пожвавлення інтересу до Гоголя у 2000-х рр. викликане не лише ювілейними датами, але й потребою ліквідувати лакуни, які існували в процесі засвоєння творчості Гоголя в Польщі. У 2015 р. у варшавському видавництві «Sic!» через 170 років після першого видання російською побачив світ переклад «Вибраних місць з листування з друзями» Фелікса Нетца із вступом перекладача «Навіщо нам Гоголь?» [9]. Фелікс Нетц (1939–2015) – поет, літературний критик і перекладач з російської з Катовиць, польський перекладач «Євгена Онегіна», останньою його роботою був переклад Гоголя. Ф. Нетц часом вдається до деконструкції гоголівського міфу, коли пише, що у Гоголя «геній не вдався з майстром в жодні умови: просто покинув Гоголя» [9].

На шпальтах тижневика «Tygodnik Powszechny» після виходу «Вибраних місць...» було опубліковано рецензію Мар'яна Сwoжєня. М. Сwoжєнь – автор книжки «Opis krainy Gog» [15], збірки есе, написаних під враженням від подорожі гоголівською Україною. Рецензент нагадує читачеві, що «Вибрані місця...» є твором, що його Гоголь вважав за найважливіший, пропонує розглядати твір в кількох аспектах: з точки зору історика Росії, політика, громадського діяча, теолога. Цікава історія здійснення цього перекладу: як вказує М. Сwoжєнь, він привіз російськомовний текст з Миргороду і подарував перекладачеві. Дослідник наголошує на актуальності цього перекладу для польської культури, який ліквідує білі плями в презентації російської культури XIX ст. Як пише дослідник, твір Гоголя було написано «в період, одночасний з нашою Великою еміграцією, яка в той час захоплювалася тов'янщиною» [14] (ідеями національно-визвольного руху, одним із духовних лідерів якого був Анджей Тов'янський). Наголошуючи на появі видання, яке виводить компаративні дослідження на новий рівень, автор розвідки нагадує про те, що виходу джерела польською мовою передувало ґрунтовне дослідження професора Торунського університету Анни Костюлек «Про ідейні пошуки Миколи Гоголя» [10], що містила глибокий критичний аналіз «Вибраних місць...». Зі свого боку, нагадаємо, що одним з аспектів гоголезнавчих компаративних студій українського професора Павла Михеда стала польська Велика еміграція [2], тож справді у великій проблемі «Гоголь і польська культура» виокремлюються нові пов'язані між собою питання.

У 2016 р. побачив світ перший том «Мертвих душ» у перекладі Кшиштофа Тура. Перекладач нагадує читачеві, що перший том поеми – це пророцтво. «Розвиваючи ідею першого тому про те, що все можна купити, в тому числі душу, ми б дійшли до першої російської революції, «демократичної», і до другої, «більшовицької», і до третьої, «кримінальної», і до тієї дійсності, на яку сьогодні приречений світ» [17, с. 257]. Як зауважує перекладач, на жаль, з першого тому можна вчитати такий розвиток подій. К. Тур ставить перед собою завдання пояснити читачеві сутність «апостольського проекту Гоголя» (визначення П. Михеда), засадою якого було «виправлення, покращення світу» [17, с. 265].

Перекладач роману виходив із розуміння необхідності довести хибність тези про занепад і зникнення таланту Гоголя в кінці життя, як це усталено в гоголівському міфі. Перекладач ретельно вивчив російську критику щодо Гоголя з XIX – початку XX ст. і довів, що теза про тяжку психічну хворобу митця народилася в колах прогресистів, які не могли вибачити письменникові підтримки самодержавної влади, відображена в роботі В. Короленка «Трагедия великого юмориста». «З часом, коли люди, що знали Гоголя, повимирали, а верства прогресивної інтелігенції, що боролася з царизмом, непомірно розрослася, затвердилася теза про психічну хворобу письменника. В радянські часи теза про безумство вже так не висувалася і відкрито про це не писали, щоб не принижувати в очах масового читача авторитет письменника» [17, с. 263].

Звертаючись до тези А. Синівського про те, що «Гоголь втратив письменницький дар, що його талант ні з того ні з сього випарувався, і він звернувся до релігії» [17, с. 266], автор післямови наголошує, що драмою Гоголя була не втрата таланту, лише «трагічна суперечність поставленого перед собою літературно-проповідницького завдання» [17, с. 266], бо ідея прогресу є лише міфом.

Перекладач знайомить польського читача з колом читання Гоголя, нагадуючи, що письменник посилався, «як на джерело власної духовної зміни і своїх письменницьких концепцій, на твори ісіхастів перших століть християнства, отців церкви. Ісіхаста вказували шлях до порятунку, і цим шляхом був «відхід від світу» [17, с. 266], що передбачає зречення від світу,

відхід від активної діяльності на річ виправлення світу.

Відаючи належне щирій вірі Гоголя в те, що він виголошував: «у відродження Росії, в її святе майбутнє, в духовне лідерство Росії, до якої прийде у пошуках життєвої мудрості втомлений своєю бездушністю Захід» [17, с. 267], К. Тур зауважує, що дійсність суперечила такій вірі. Чи не вперше К. Тур звертає увагу на те, що прихильності Гоголя до «повернення до старого змісту» [17, с. 267] «суперечить зміст цієї книги, яка була основою віри Гоголя, є підставою нашої віри і нашої культури, що вмирає. Ця книга ясно і виразно говорить: добро, краса, правда і справедливість не є ілюзією, існують справді і є покликанням людини. Але не є і ніколи не стануть рисами цього світу, в якому ми живемо» [17, с. 267].

Варто зазначити, що гоголезнавчі студії в Польщі, переклади творів М. Гоголя польською мовою окреслюються кількома етапами. Перекладати твори Гоголя польською мовою почали ще за життя письменника. Помітним явищем для польської культури стали переклади драматичних творів Гоголя авторства поета Ю. Тувіма, які у 1935 р. були відзначені нагородою польського Пен-клубу. Важливим у XX ст. був переклад «Мертвих душ» В. Броневського, що вийшов вперше у 1927 р., текст було виправлено і перевидано у 1954 р., цей переклад витримав сім видань. У 1998 р. переклад першого тому поеми було доповнено частиною другого тому, що збереглася, перекладеною Марією Лесьневською [6].

На початку XXI ст. дочекалася свого перекладача повість «Тарас Бульба» (2002), долю видання якої в Польщі порівнювали з долею історичного роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» в СРСР. Переклад К. Тура (2016) роману «Мертві душі» і ґрунтовний коментар перекладача збудували діапазон сприйняття, який ставить проблему «Гоголь і Польща» серед актуальних питань міжкультурного діалогу. Знаковим виданням можна вважати переклад повного корпусу «Вибраних місць з листування з друзями» авторства Фелікса Нетца (2015). Переклади актуалізують ряд питань, які потребують розгляду у подальших дослідженнях, часом деконструюють гоголівський міф, тому теза М. Оклота про те, що Гоголь в Польщі до сих пір мало відомий, поступово втрачає актуальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гомбрович В. Щоденник [Текст]. У 3 т. – Т. 1. / В. Гомбрович ; пер. з пол. Р. Харчук. – К. : Основи, 1999. – 365 с.
2. Михед П. В. Гоголь і поляки (деякі аспекти дослідження) / Павло Михед // Слово і час. – 2008. – № 5. – С. 3–11.
3. Поліщук Я. О. Палимпсест Гоголя / Ярослав Поліщук // Слово і час. – 2006. – № 10. – С. 3–21.
4. Хорев В. А. «Тарас Бульба» в Польше / Віктор Олександрович Хорев // Славяноведение. 2011. № 4. – С. 37–42.
5. Faryno J. Как проявит имидж соседа / Jerzy Faryno // Wizerunek sąsiadów. I : Polacy w oczach Rosjan – Rosjanie w oczach Polaków. – Warszawa, 2000. – S. 383–387.
6. Gogol M. Martwe dusze; tł. [z ros.] Władysław Broniewski / Mikołaj Gogol. – Wrocław. [etc.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998. – 458 s.
7. Gogol M. Martwe dusze; tł. [z ros.] Krzysztof Tur / Mikołaj Gogol. – Białystok, 2016. – s. 268.
8. Gogol M. Martwe dusze. Poemat przez Mikołaja Gogola / Mikołaj Gogol. – Poznań, nakładem redakcji Kuryera Poznańskiego, 1876–363 s.
9. Gogol M. Wybrane fragmenty korespondencji z przyjaciółmi, przeł. Feliks Netz / Mikołaj Gogol – Warszawa, Sic!, – 2015, seria Wielcy pisarze w nowych przekładach. – 312 s.

10. Kościółek A. «Wybrane fragmenty z korespondencji z przyjaciółmi». O ideowych poszukiwaniach Mikołaja Gogola. / Anna Kościółek. – Toruń, 2004.– 180 s.
11. Mucha B. Twórczość Mikołaja Gogola w kręgu pisarzy polskich / Bogusław Mucha. – Łódź, 2010. –215 s.
12. Okłot M. Postscriptum: kłopoty z «Tarasem Bulbą». [Електронний ресурс] / Michał Okłot // Tygodnik powszechny. – № 18(3121). – Режим доступу : http://tygodnik.onet.pl/33,0,25988,postscriptum_kłopoty_z8222tarasem_bulba8221,artykul.html.
13. Sielicki F. Klasycy dziewiętnastowiecznej prozy rosyjskiej w Polsce międzywojennej./ Franciszek Sielicki – Wrocław, 1985.– 597 s.
14. Sworzeń M. Mikołaja G. listy polecane [Електронний ресурс] / Marian Sworzeń // Tygodnik powszechny. 19.10.2015. – Режим доступу : <https://www.tygodnikpowszechny.pl/mikolaja-g-listy-polecane-30751>.
15. Sworzeń M. Opis krainy Gog / Marian Sworzeń – Warszawa: Więź, 2011. – s. 256
16. Tazbir J. Posłowie // Gogol M. Taras Bulba / Przełożył, wstępem i przypisami opatrzył Aleksander Ziemny. Posłowie Janusz Tazbir. Warszawa, 2002 – S. 145–169.
17. Tur K. Martwe dusze Mikołaja Gogola / Krzysztof Tur // Gogol M. Martwe dusze; tł. [z ros.] Krzysztof Tur / Mikołaj Gogol. – Białystok, 2016. – S. 245–268.
18. Wołodźko-Butkiewicz A. Czytając Gogola / Alicja Wołodźko-Butkiewicz // Recepja. Transfer. Przekład / pod red. nauk. Jana Koźbiala. – Warszawa, 2004. – S. 173–180.
19. Wołodźko-Butkiewicz A. O konieczności kształcenia w Polsce tłumaczy rosyjskiej literatury pięknej (refleksje tłumacza-praktyka) / Alicja Wołodźko-Butkiewicz // Translatoryka. Konceptje – Modele – Analizy. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Barbarze Kielar z okazji 80. rocznicy urodzin / pod red. S. Gruczy, A. Marchwińskiego, M. Płużyczki, – Warszawa : Wyd. Wydziału Lingwistyki Stosowanej, UW 2010. – S. 164–173.

И. Е. Рождественская,

Университет таможенного дела и финансов, г. Днепрпетровск, Украина

ПОЛЬСКИЕ ПЕРЕВОДЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Н. ГОГОЛЯ

Стаття посвячена історії перекладів творів Н. Гоголя на польський мовний. Виділяються основні етапи вивчення творчості Н. Гоголя в Польщі. Особливу увагу приділяється «Мертвим душам» в перекладі Кишицького Тура і «Вибраними місцями з переписки з друзями» в перекладі Фелікса Нетца. В статті утверджується, що публікація перекладів Ф. Нетца (2015) і К. Тура (2016) створює перспективу нового прочитання творчості Гоголя. Зазначається, що польські і українські компаративні дослідження творчості Гоголя останнього десятиліття концентруються навколо загальних тем.

Ключевые слова: Николай Гоголь; «Мертвые души»; Кишицько Тур; «Выбранные места из переписки с друзьями»; Феликс Нетц; переводы.

I. Rozhdstvenska,

University of Customs and Finance, Dnipropetrovsk, Ukraine

N. GOGOL'S WORKS IN POLISH TRANSLATION

The article is in line with current research, because Gogol's heritage remains to be understudied topic in comparative studies. N. Gogol's works in Polish Translation were studied by many authors, including V. Horev, B. Mucha, M. Oklot, Y. Polishchuk, A. Wołodźko-Boutkiewicz and a number of other researchers. However, in recent years, we observe appearance of a number of new translations of the works of Gogol. The purpose of this paper is to analyze history of translation of Gogol's works in Polish that have not yet been the subject of scientific interpretation. It is shown that K. Tur's translation (2016) of «Dead Souls» by Gogol and detailed interpreter's commentary built range of perception, which raises the issue of «Gogol and Poland» among the pressing issues of intercultural dialogue. Felix Netz's translation (2015) of «Selected Passages from Correspondence with Friends» by Gogol can be considered as landmark publication. It was proved that translations actualize a number of issues that need consideration in further studies. It is noted that the Polish and Ukrainian comparative studies of the last decade of Gogol's creative work concentrated around common themes.

Key words: Nikolai Gogol; «Dead Souls»; Krzysztof Tur; «Selected Passages from Correspondence with Friends»; Felix Netz; translations.